

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (79000, Львів, вул. Університетська, 1)

NATALIA KOVALISKO,

Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Sociology, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv (1, Universytetska St., Lviv, 79000)

kovalisko@mail.lviv.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1466-6132>

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SERHII MAKEIEV,

Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

smakeev950@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4418-8741>

Покоління в історико-соціологічній перспективі

Уже й не встановити, наскільки давньою є узвичаєна навичка пильно і запитувально придивлятися до кожного нового покоління. Хоча її джерел не відшукати, але за нею уявляються цікавість і тривога: яке воно, чого очікувати від нього, сподіватися на нього чи побоюватися? Утім, початок систематичному вивченню було покладено 1928 року працею К. Мангайма «Проблема поколінь» [Mannheim, 1952]. Для нього покоління — не більш ніж інтелектуальний інструмент пояснення та опису соціального прогресу — тієї загальної ідеї, що хвилювала істориків, філософів, економістів позаминулого і минулого століть. Безперечною є культурологічна спрямованість запроваджених в есеї К. Мангайма визначень покоління: таку спільноту із періодичністю в 30 років конституюють соціалізація, досвід, події, пам'ять, «дух часу».

Однак у XXI столітті ідею прогресу практично забули. У вжитку та на слуху інші визначення пізнього модерну і фінансового капіталізму (ризик, невизначеність), що містяться у працях З. Баумана, У. Бека, Е. Гіденса, Л. Болтанські та Е. Кьяпелло. Крім того, у перші два десятиліття поточного століття ритм зміни поколінь помітно почастишав, практично збігся із ритмом технологічних змін. Щодо покоління тепер превалюють технологічні визначення: інтернет-покоління, зумери, «мовчазне покоління»; імена новим генераціям присвоюють відповідно до інновацій зі сфери інформаційних комунікацій, узагальнено — тех-покоління [Brooks, Lasser, 2018]. Або навіть іще радикальніше — «народжені бути цифровими» («born digital») [Palfrey, Gasser, 2008]. До того ж автори, у прагненні збагнути занурене у гаджети й мережеві комунікації покоління, утримують в полі зору переважно відмінності, особливості, несхожість, навмисно чи інстинктивно відволікаючись від розривів і конфліктів — сюжетів, що їх традиційно обирають критично зорієнтовані суспільствознавці. І, що не менш виразно, — гранично вгамувавши когнітивні претензії. Щоб ніхто не запідозрив, ніби вони мають намір пояснювати еволюцію суспільств загалом характеристиками конкретного покоління.

Навіть стислий перелік відповідної літератури є ілюстративним та переконливим для підтвердження сказаного. Ніяк не оминати не дуже схвалювані у власне соціологічних публікаціях книги В. Штрауса і Н. Гой [Strauss, 1991, 1997, 2000]. Вони надміру, на наш погляд, популярні серед психологів-практиків і консультантів з добору персоналу, котрі впевнено розпізнають характеристики «поколінь X, Y, Z» у живих людях. У близьких соціології працях найчастіше аналізуються причини та можливі соціальні імплікації невпинно збільшуваного населення соціальних мереж, що розвідує там ресурси ідентифікації й утверджує сліди власної присутності [Gardner, Davis, 2013]. Також тут вивчаються особливості поведінки перших покупців та активних користувачів новітніх інструментів, які забезпечують присутність і мобільність у віртуальному світі, що набуває значущості, їх сприйняття повсякденного і віртуального світу і себе в ньому [Seemiller, Grace, 2019].

У цьому ж шерезі широке поле співчутливого оповідання про так званих міленіалів у Росії — покоління, що народилося у 1980-х роках, на зламі століть [Радаєв, 2019]. Або побудований на численних інтерв'ю опис відмінностей у світосприйнятті та світобаченні між батьками і дітьми, котрі, певен К. Джерсон, зумовлюються ніколи не закінчуваною революцією [Gerson, 2010]. Ні, зовсім не випадково злам століть, а тим паче тисячоліть здавна пробуджує як благодієтворні, так і згубно-катастрофічні очікування. Тому й настільки обширними є бібліографії названих книг, хоча не можна сказати, що вони вичерпні. Але не бракує й критико-скептичного погляду на генерації, що вступають у життя. М. Лукіанов і Д. Гайдт розповідають про три хибні ідеї, що панують, згідно з їхніми спостереженнями, в університетських кампусах і, отже, транлюються на молодь. Насамперед вразливість: те, що вас не вбиває, робить вас слабкішими; далі — емоційна аргументація: завжди довіряй своїм почуттям; нарешті — Ми і Вони: життя є бойовище між добрими і жорстокими людьми [Lukianoff, Haidt, 2018]. Д.М. Твенге в нещодавно перекладеній російською книзі 2017 року [Твен-

ге, 2019] говорить про неготовність інтернет-покоління до дорослого життя, вважаючи, напевно, що їхній ухил у самоізоляцію безсумнівно засвідчує інфантилізм і прагнення залишитися в дитинстві — ситуації без відповідальності та з мінімумом обов'язків.

Зовсім поруч величезний масив публікацій із викладом результатів емпіричних обстежень умов життя, установок, цінностей, прийомів адаптації до мінливих обставин мігрантів і переселенців у першому або другому поколінні. Покоління тут — це всі, хто приїхав у певну країну, без огляду на відмінності в рівні освіти та кваліфікації, а також їхні різновікові діти. Прецедент прибуття приписує їм відповідний статус. Для поверхневого ознайомлення з літературою достатньо відкрити статтю «*Immigrant generation*» в англійській Вікіпедії.

Паралельно з мейнстримом як побічна, практично крайня течія існує історико-соціологічний наратив про покоління, що належить до рубрики «соціальна історія» предмет нашого подальшого розгляду. Його головні риси простежимо на прикладі дослідження Р. Воля про покоління 1914 року [Wohl, 1979], Г. Елдера про дітей Великої депресії у США [Elder, 1999], а також монографії Д. Еплбі про перше покоління американців [Appleby, 2000]. У суспільствознавчих дисциплінах правило, що вимагає вказувати теоретико-методологічні підстави проведеного дослідження і викладу матеріалу, дотримується не строго. Але автори в усіх трьох випадках виносять у назву праць Події (війна, депресія, революція), наперед повідомляючи про особливу значимість їх у формуванні феномену покоління.

Роберт Воль «Покоління 1914 року»¹

Р. Воль розпочинає з твердження, що резюмує його концептуальну настанову: покоління не народжується, воно продукується, виробляється за невідомо звідки утвореними шаблонами та лекалами. Множинна неоднорідність життєвих ситуацій, економічних, соціально-політичних, культурних особливостей, ідеалів, образів, індивідуальних прагнень і бажань, непіддатливість інституційних структур або ж відсутність їх — така нередукована складність світу людей, що форматує ровесників у неоднорідні агрегації й розщеплює їх на відмінні сегменти. Так створюється плюральність світів, населених індивідами з відмінними досвідом та аспіраціями. Жодними зусиллями не позбутися враження, нібито ті, хто наважується іменувати себе поколінням, не просто заявляють про свою появу в суспільстві та претензії на особливу якщо не місію, то роль, але упевнені в незавершеності світу, тоді як вони самі є відсутнім і абсолютно необхідним для повноти картини фрагментом.

І що ж у нас є, аби реконструювати історію покоління у формі, яка б не втратила рис і слідів достовірності? Історія поняття обговорюється в завершальному розділі книги й пов'язується із пришвидшенням історичного процесу, урбанізацією, індустріалізацією, технологічними інноваціями [Wohl, 1979: pp. 203–207]. Але єдиний вихід, стверджує Р. Воль на перших сторінках книги, — спробувати дізнатися, що люди, котрі живуть на початку ХХ століття, ро-

1 Robert Wohl (1979) «The Generation of 1914».

зуміли під «поколінням 1914». У яких контекстах уживають такий образ, до яких груп застосовують, за яких умов він виявляється обов'язковим, які зміни в ужитку відбуваються, які інтереси і яка політика за таким вжитком угадується, — одне слово, що сучасники говорили і думали про покоління 1914 року [Wohl, 1979: pp. 1–2].

Не без впливу К. Мангайма, вочевидь, конститутивну рису покоління вбачають у його (покоління) свідомості, в деякій сумі уявлень про себе в конкретних обставинах. Носіями і виразниками таких уявлень є люди літературно освічені, які володіють письмовим і усним словом — інтелектуальна еліта. Романи, поеми, філософські есеї, соціологічні трактати, лекції професорів, преса, щоденники, спогади, промови політиків, оприлюднені у 1910–1933 роках, тобто під впливом Першої світової війни, стають тоді предметом історичного аналізу.

Так сталося, що в першому десятилітті ХХ століття тема поколінь (свідомості поколінь, молодіжних асоціацій та організацій, спільної долі) активно обговорювалася у Франції, Німеччині, Англії, Іспанії та Італії — це загальноєвропейський рух. Ф. Ментре, К. Мангайм, Х. Ортега-і-Гасет, А. Грамші майже незалежно один від одного теоретично обґрунтовували можливість і релевантність осмислення руху історії не в термінах доходу, статусу, інтересів, але в термінах віку, свідомості, досвіду, систем референції та способів ідентифікації. К. Мангайм холодно й лишень кілька разів посилається на Ф. Ментре. А Х. Ортега-і-Гасет, схоже, взагалі не знав їхніх праць [Wohl, 1979: p. 154].

Р. Воль розпочинає з Франції, саме там у газетах і журнальних публікаціях азартно, із пристрасстю обговорюють статтю «Молодь сьогодняшнього дня», в основі якої проведене однією з газет опитування 18–25-літніх юнаків і дівчат. У ній покоління «аеропланів, автомобілів і футболу», діяльнісне, амбітне, національно зорієнтоване протиставляється космополітичному, схильному озиратися на минуле, відданому знеціненим устремлінням та ідеалам поколінню 1885 року, поколінню літніх професорів Сорбонни. Натомість змінене життя, нові швидкості й технічні засоби, захоплення і потреби вимагають дедалі більше досконалих навичок і швидкості реакції, властивих «новому поколінню». Зробити те, чого ніхто ще не робив, сказати те, чого ніхто досі не вимовляв, тобто прагнути рішучого оновлення — що може бути природнішим для амбітної молоді, котра нічого крім плану прийдешніх звершень і надій на їхню реалізацію не має.

Висловлення й формулювання письменників, публіцистів, політиків, національних експертів-соціологів Р. Воль підсумовує й порівнює. У Франції 1920 року Ф. Ментре видає книгу «Соціальне покоління» (*Les Generations sociale*), задуману ще до війни і присвячену «новим молодим». Соціальне покоління, наставляє читачів автор, слід визначати суто в термінах переконання і бажання, моральних принципів, духовної спільності, нових способів відчувати і розуміти життя і світ, оригінального духовного середовища. Воно конструюється, диференціюється, стратифікується зовнішніми силами, впливами та обставинами.

А якщо так, то зовнішній спостерігач мимоволі буде «елітистом», адже зразки відчуття залишають одиниці, голоси більшості в хорі сучасників не чути. Тому єдиним носієм і хранителем традиційних і трансформованих моделей сприйняття, оцінювання, висловлення — тут Ф. Ментре категоричний — була і залишається белетристика, висока і масова література. Оскільки ж він був філософом позитивістського штибу — так його представляє Р. Воль — то книга його не соціологічна в сучасному розумінні, тобто не передбачає емпіричного кількісного або якісного обстеження. Радше це методологія роботи історика і теоретично зорієнтованого соціолога, для яких покоління є, за словами Ф. Ментре, «непоганою робочою гіпотезою» і, водночас, принципом пояснення історичної динаміки, дороговказна нитка в хаосі фактів і гомоні часу. Попри критичне сприйняття праці французького історика автор книги про покоління 1914 року фактично визнає неминучість звернення до матеріалів, залишених найосвіченішими, наділеними творчими здібностями представниками молоді.

Р. Воль, скориставшись указівкою К. Мангайма на значущість у соціальному самовизначенні молоді «нових контактів», виокремлює принципову обставину: соціально-демографічне визначення покоління (почастішання ритму історії + вік) істотно коригується Подією — Першою світовою війною. У неї залучені люди різного віку, майнового цензу, освіти, соціального статусу, й тому покоління не народжується, воно конструюється з різних фракцій і сегментів, кожен з яких можна розглядати як окреме покоління [Wohl, 1979: pp. 209–210]. Належні до таких фракцій найчастіше захоплені спільними почуттями і настроями — патріотизм, готовність до самопожертви, переживання єдності («ми») і солідаризація/ідентифікація з анонімними чи мовчазними «іншими», що дістає відображення у віршах, прозі, публіцистиці.

Проте недостатньо сказати, що Подія-Війна об'єднує. Адже її ефекти виявляються і стають упізнаваними не одразу, не миттєво. Подія-війна наділяє чимось більшим — долею: приносить славу, безчестить, залишає «вічно молодим», робить інвалідом, перетворює на ветерана, розтворює ціннісні та смислові орієнтири, закриває привабливі раніше можливості, надає доступ до нових життєвих шансів або виводить їх за обрій досяжності.

Разом із тим час події та час, що відсуває подію в минуле, постають як період селекції та переосмислення. Інстинктивний чи усвідомлений вихід індивідів з-під влади Події запускає метаморфоз обставин і справ, які раніше сприймалися як «свої», у щось інше. Діапазон широкий: доба не подвигів і визнання заслуг, але нещадного насильства, приниження і забуття з цілим набором проміжних змішаних станів. Дедалі наполегливіше лунають, такі оцінки покоління, як «загублене», «принесене в жертву», й усе більше людей їх поділяють. Це, мабуть, дещо похідне від розчарування в тому, що очікування кращого і гідного життя після стількох жертв і перенесених жахів не виправдовується, соціально ніби знайшло нові ресурси непіддатливості, встоявши перед спокусливими сподіваннями, надіями, планами. Війна лише на короткий період притлумлює різноманітність думок та оцінок ерудованих сучасників, що презентована на сторінках книги Р. Воля і вказує на несумісність часів, що їх проживають різні фракції сучасників.

Руйнівні-спустошливі результати війни стосуються всієї ноосфери, всіх продуктів розумної діяльності людей. Розпадаються покоління, намарно витрачаються найпіднесеніші спонуки до дії. Не обходиться без того, що ті, хто на певному етапі життя оголошували себе належними до особливої спільноти способу мислення і стилю існування, виявляють радикальну розбіжність в оцінках тенденцій і наслідків того, що відбувається. Відчуженість від себе колишнього — не таке вже рідкісне явище серед письменників і поетів, присутність у поколінні швидкоплинна, можливість виходу з нього, відкидання старої ідентичності не виняткова. Ба гірше, покоління, покликане модернізувати країну — до чого, наприклад, напрочуд палко і переконливо закликав іспанських однолітків на третьому десятку свого життя Х. Ортега-і-Гасет у статтях і лекціях до 1914 року — не виконує свого призначення. Не ясно, втім, чи існують «не загублені покоління», що здійснили тільки уявне приховане або агресивно деклароване потаємне.

Такими є фатальні втрати чи, навпаки, нечувано-щасливі здобуття «елітистського підходу» до спостереження за генераціями у книзі Р. Воля на літературному, переважно, матеріалі.

Глен Г. Елдер, мол. «Діти Великої депресії»¹

Книга вперше була видана 1974 року, а за 25 років автор доповнив її ще одним розділом, в якому узагальнив свої багаторічні дослідження «життєвого шляху» (life course) [Elder, 1999]. Відповідна теорія й емпіричні розвідки, що небезпідставно претендують на самостійність і подані великим масивом концептуальних розробок та узагальненої інформації проведених спостережень [Shanahan, Mortimer, Johnson, 2016; Elder, Giele, 2009], залишаються в рамках «проблеми поколінь», як її формулював К. Мангайм. Хоча життєвий шлях передбачає більшу тривалість і трудомісткість спостереження за подіями та їхнім впливом на долі, кількість не тільки соціологічних, а й психологічних та біомедичних публікацій безупинно зростає [Shanahan, Mortimer, Johnson, 2016: pp. 2–3].

На початку 30-х років минулого століття в Окленді, штат Каліфорнія, були ініційовані роботи з виявлення та опису досвіду дорослішання у кризовій ситуації (Великої депресії). У когорти американців, що народилися у 1920–1921 роках (167 хлопчиків і дівчаток), фіксувалися соціальні та психологічні характеристики, починаючи з молодших класів і аж до закінчення середньої школи, а також статус їхніх батьків і взаємовідносини у сім'ї. Опитування повторювали у 1940–1950-ті роки, а в останньому, на початку 1960-х брали участь 145: лонгітюдна когорта збереглася. Завдання вторинного опрацювання Г. Елдером матеріалу полягало у виявленні ефектів такої грандіозної події, як Велика депресія (ВД), що позначилися на найважливіших у житті людини виборах — професії, освіти, сім'ї, місця проживання, часу появи дітей.

Явище це, щоправда, не було тотальним, і за найобережнішими оцінками «охоплювало» не більш як 50% американців. Не тотальні події є правилом у

1 Glen H. Elder, Jr. (1999) «Children of the Great Depression: Social Change of Life Experience». (5416 цитувань у березні 2021 року згідно із Google Scholar).

світі людей, завжди знаходяться ті, хто перебуває поза локалізованим радіусом негативно-травматичного впливу подій. Утім, вони наполегливо нагадують, наскільки мало насправді перебуває під контролем кожного індивіда і яким крихким воно є. Вчинюване ними насильство й невизначеність примушують до вибору: адаптуватися до запропонованих умов, ухилитися від вимог і закликів адаптації, необоротно маргіналізуючись, або переміщатися (соціальна мобільність, міграція) до більш урегульованих станів і ситуацій.

Економічна депривація, втрата роботи чи значне скорочення джерел доходу були головним наслідком ВД, що потребувало адаптаційних реакцій від усієї сім'ї. Г. Елдер докладно розглядає такі реакції у трьох аналітично виокремлених царинах. Природне скорочення споживання й обережна витрата накопичень, пошук допомоги родичів, знайомих, заявки на державні субсидії супроводжувалися зміною в *поділі праці в сім'ї*. Дівчатка долучалися до домашніх турбот, хлопчики шукали підробіток, а чимало матерів змушені були працевлаштуватися. Батько, особливо безробітний, втрачав професійний статус, престиж, авторитет, зростала соціальна й економічна значущість матері, менш жорстким ставав контроль за поведінкою дітей, підвищувалася цінність економічної безпеки: формувалася нова структура *відносин у сім'ї*. Сім'ї, крім того, різнилися за *адаптивним потенціалом*: чим вищим був статус сім'ї, тим легше батьки та діти пристосовувалися до несприятливих умов повсякденного життя, тим вищі претензії й амбітні мотивації культивували [Elder, 1999: pp. 277–297].

П'ятий, доданий 1999 року, розділ Г. Елдер відкриває нагадуванням про часто цитоване у книзі Ч. Мілза «Соціологічна уява» побажання поведінковим наукам зайнятися вивченням біографій у контексті історії, перетину їх у рамках соціальної структури. А далі перелічує ті принципи, що спрямовують дослідження життєвого шляху і яких він сам дотримувався спершу в аналізі перипетій долі дітей ВД, а потім і в розповіді про них. Принципів лише чотири [Elder, 1999: pp. 304–308].

По-перше, *принцип історичного часу і місця*. Біографічні петлі, схрещення, уповільнення і пришвидшення здійснюються подіями в параметрах локального порядку, що потребують зваженого й уважного розгляду. Іноді різниці в кілька років або проживання в певному регіоні, місті чи сільській місцевості цілком достатньо, щоби період стресу, нестабільності, депривації не захопив окремі вікові групи. Грандіозна Подія ніби оминатиме їх, розділивши буцімто спільний простір на два відмінні життєві світи, що вочевиднюється при порівнянні когорт різного віку. Або, по-іншому, наратив про подію не передбачає абсолютної точки зору, плином життя спостерігач відноситься і в «інший час», і в «інше місце».

По-друге, *принцип синхронізації життя*. Збіг часу настання історичної Події з певним етапом індивідуального життєвого циклу зумовлює долю (війна і досягнення призовного віку, скажімо). Такий збіг веде до того, що у «фронтовиків» і тих, «хто не воював», котрі народилися з інтервалом у кілька років, у різному віці відбуваються найважливіші екзистенційні події, їхні лінії життя розходяться. Ідеться і про раннє працевлаштування на оплачувану роботу, і завершення освіти, і зав'язування романтичних відносин, і одруження/заміж-

жя, і народження дітей, і окреме від батьків проживання. Інакше кажучи, події великого калібру (Події) наближають або відсувають терміни настання індивідуальних подій.

По-третє, *принцип взаємозв'язку життів*. Велика депресія була найсильнішим потрясінням для сімейного порядку й укладу, що дістало вияв у новій структурі сімейних ролей, матеріальній депривації, стресах, сварках, хворобах, психологічних патологіях, алкоголізмі, суїцидах, розлученнях. Причому нестабільність і нестійкість сімейних стосунків часто транслюються на нові покоління, фактично або тільки у вигляді ризиків відтворюються в них. Дослідник усерйоз зобов'язаний зважати на можливість того, що наслідуються, переймаються, зненацька чи внаслідок раптово виниклої потреби активуються не тільки ефективні адаптаційні компетенції, а й дезадаптивні навички, що генерують хаос у спільному існуванні.

По-четверте, *принцип індивідуальної агентності*. Хоч би якою грандіозною була Подія, завжди залишається якийсь простір можливостей та обмежень, доступний для ініціативних індивідуальних або колективних дій і сприйнятливий до них. Особиста енергія і особистий час є чи не єдиними ресурсами, наявними у розпорядженні батьків і їхніх дітей, що дорослішають. Переїзд у дешевше житло, пошуки альтернативних джерел доходу, практики самозабезпечення деякими продуктами харчування — це лише деякі форми заповзятливості та активності з метою протистояти несприятливим обставинам. Фактично — тому світові, що втратив стабільність, підтримувану силами, котрі, як виявилось, перебувають за межами контролю влади різного рівня, а тим паче сімей.

Р. Воль у книзі про покоління — 1914 не забував сказати про соціальне походження письменників, поетів, соціологів, політиків, філософів. Але лише мимохідь, тому книга Воля радше історична, ніж соціологічна. Тоді як Г. Елдер намагався простежити вплив сім'ї в термінах соціального класу (середній клас, робітничий клас) на життєвий шлях дітей Великої депресії. Хоча спостереження за долею 167 індивідів не дає змоги формулювати універсальні висловлювання, однак за суттю виявлених тенденцій і прийомів інтерпретації їх книга переважно соціологічна.

Джойс Олдгем Еплбі «Наслідуючи революцію: перше покоління американців»¹

Стаття в «New York Times» від 6 січня 2017 року із повідомленням про смерть однієї з найкомпетентніших дослідниць ранньої історії США, яка багато років очолювала професійну асоціацію своїх колег, називалася так: «Джойс Еплбі, дослідниця капіталізму та американської ідентичності, померла у віці 87 років».

Саме становленню ідентичності покоління, що народилося в період між 1776 і 1800 роками і аж до 1830 року, коли наймолодшим у когорті було 30 років, присвячена одна з її численних книг [Appleby, 2000]. Вона про тих, хто не здійснював революцію, а приймав, утверджував дією ті ідеали та цінності, що формували американський капіталізм як економічне явище, але й, не меншою мірою,

1 Joyce Oldham Appleby (2000) «Inheriting Revolution: the First Generation of Americans».

як явище культурне. Без такої «роботи» покоління він (капіталізм) міг би і не відбутися. Як зазначав один із критиків, відсилаючи до назви книги, це покоління не заробило революції, воно отримало її у спадок від батьків. Від тих, хто заплатив доволі високу ціну за Незалежність: війна, невизначеність, економічна депресія [Appleby, 2000: р. 56]. Одначе новий світ мав дорослішати / зазнавати становлення разом, тут не оминати певної частки умовності, з «ровесниками американської незалежності».

Місія покоління полягала не менш ніж у продумуванні та уточненні значення Американської революції, у *встановленні* соціальних форм нової нації; так це бачить історик з майбутнього і не бачили, ясна річ, представники покоління. Запозичені у Просвітництва, схожі на казку ідеали та мрії освічених батьків про розставання з колоніальним минулим і утвердження свободи та демократії треба було матеріалізувати у щось принципово інше. У зразки наполегливої та кваліфікованої трудової поведінки, у стандарти комунікації та співпраці в рамках різноманітних спільнот, у моделі компромісного поєднання прав і свобод з економікою індивідуального підприємництва, нарешті — в міську Америку. Тобто фактично з чистого аркуша, наново, заснувати національну культуру/ідентичність у вигляді цілей, заповзятливих героїв, табу, розпоряджень, символів, свят [Appleby, 2000: р. 5].

Методичний прийом, до якого вдається фахівець із соціальної історії, що пише таку книгу, зовсім не секрет. Оскільки сьогодні ми знаємо, як виглядають домінантні риси американської культури, остільки в минулому нам необхідно знайти джерела, що містять схожу інформацію. Для Дж. Еплбі таким джерелом стали 200 автобіографій успішних білих громадян США, будівельників бізнесу і міст, винахідників, організаторів соціальних рухів і асоціацій, видавців, місіонерів, публіцистів. Довелося прийняти — безумовно, свідомо й вимушено — спрощення, що є надмірним, але й виправданим водночас. Воно надмірне, адже за обрієм спостереження залишився головний масив тодішнього суспільства: раби, рабовласники, владна політична еліта, корінне населення північноамериканського континенту, безіменне і «мовчазне» сільське населення. Але є виправданим, позаяк у контексті тисяч інших документів епохи — листів, щоденників, звітів про подорожі, публікацій у газетах — виявлялися і фіксувалися нюанси й точки зростання культури майбутнього, котрій не одразу, поступово належало стати панівною.

Ненавмисним наслідком соціальної мобільності та нових можливостей професійної та життєвої самореалізації в незалежній Америці стала культурна, економічна і політична диференціація Півночі та Півдня. Сам час спливав тут у різному темпі. Бути енергійним, сприйнятливим до інновацій, товариським, спиратися на власні сили, без побоювань висловлювати свою думку — от що для жителів Півночі означало бути американцем. Перед обличчям тих самих викликів, що генеруються Незалежністю, Південь ставав дедалі більш консервативним, відтворюючи традиційні порядки розподілу влади і господарські уклади, незмінні аспірації, установки, спосіб життя, зразки поведінки. Білі громадяни на Півдні, відчуваючи і висловлюючи свою особливість, дедалі частіше доходи-

ли думки, що беруть участь у розбудові не однієї, а двох різних країн [Appleby, 2000: pp. 22–23].

Революція, за висловленням когось із її сучасників у 1789 році, звела дах споруди, іменованої Сполученими Штатами, залишивши майбутнім поколінням роботу з підведення під неї стін і благоустрою кімнат [Appleby, 2000: p. 25]. Книга Дж. Еплбі про сім наріжників (екзистенційних конструктів), над якими славно попрацювало перше покоління американців. Вони поійменовані й докладно презентовані у семи розділах. Другу за рахунком (слідом за Вступом під № 1) названо «*Реагуючи на революційну традицію*», й розповідає вона про поступове утвердження демократичної політики в державі, про відповідальність влади перед виборцями, про поділ влади, про участь пересічних громадян у політиці. Про право обирати й бути обраним, про обмеження впливу держави, церкви, сім'ї на приватне життя, про свободу висловлювати думку й об'єднуватися у групи, спілки, партії, тобто про ослаблення зовнішніх сил, що перешкоджають якомога повному управлінню своїм життям з боку людини [Appleby, 2000: pp. 26–55].

Підприємливість — про мистецтво, не сказати ж «про науку» — не адаптуватися, але створювати нові шанси та можливості, не задовольнятися малим, націлюватися, спонукати себе до енергійного пошуку та руху, шукати і знаходити заняття за розумом і до душі, напружено трудитися, вигадувати раніше невідоме. Але також про створення ефективних економічних інститутів, що підтримують і генерують бізнес будь-яких розмірів, що створюють робочі місця з гідною оплатою докладених зусиль. І формують новий середній клас [Appleby, 2000: pp. 56–89]

Кар'єра — про влаштування складно зорганізованого (диференційованого і стратифікованого) соціального простору існування нації. З передовою промисловістю та інтенсивним сільським господарством, розвиненою структурою комунальних служб, інфраструктурою у вигляді мережі залізниць і звичайних доріг, поштових відділень, з різноманітними ринками зайнятості. З ієрархією інститутів освіти, зі щоденною і періодичною пресою, із видавництвами, з наукою і мистецтвом. Перше покоління американців такий соціальний простір створює, і він надає шанси на економічний і політичний успіх, на просування, на кар'єру. Кар'єрою почали називати постійний прогрес чоловіків (жінки здебільшого залишалися домогосподарками) у їхніх справах, надавши нове значення слову з лексикона любителів коней і перегонів [Appleby, 2000: pp. 90–128].

Відмінності — складалася нова соціальна структура населення, поступово зникали властиві колоніальному періоду уявлення про «правильний» поділ людей на знать і чернь, про супутні їм статуси, ранги, табу, стигми, упередження. У пресі, часописах, романах, листах розгортається дискурс про соціальні відмінності, властиві суспільству ліберальної демократії з ринковою економікою. Знатність, походження, ранг у певній ієрархії, привілеї, спадок як критерії оцінювання людини, так само як і несхожість між людьми, поступово витіснялися. Талант, покликання, смак, амбіції, уміння, знання, заслуги утверджувалися в статусі прийнятних соціальних маркерів, мірила справедливості щодо будь-кого. Розростався, стаючи дедалі неодноріднішим середній клас, клас під-

приємців у містах, власників землі в сільській місцевості, священників, учителів, лікарів. Узвичаювалося не увиразнення відмінностей церемоніями, етикетом, зверненнями, але демонстрація всього можливого в конкретній ситуації рівності [Appleby, 2000: pp. 129–160].

Три завершальні розділи книги завершують аналіз змін, суб'єктом і об'єктом яких було перше покоління незалежної Америки. *Інтимні стосунки* — про становлення теплих і сталих емоційних зв'язків між батьками й дітьми, у подружжі, між близькими родичами, друзями, чоловіками й жінками. Про те, чого не спостерігалось раніше: про зростання значущості сім'ї, тобто про соціальний інститут, що стає чи не першорядним об'єктом турботи і відповідальності [Appleby, 2000: pp. 161–193].

Реформи — про культивування навичок спільного існування. Американці із захватом та ентузіазмом об'єднуються у спільноти любителів співу, книги, тверезого способу життя, взаємодопомоги, вирушають у просвітницькі та освітні місії, консолідуються навколо церков і дотримуються релігійних обрядів. Це ті різноманітні форми колективності, котрі не придушують індивідуальність, але є простором самореалізації та самовдосконалення в позаекономічній царині, що дає змогу ініціативним зусиллям творити плюральність/багатовимірність власного життя. У повсякденному житті утверджується принциповість поділу приватної й публічної сфер, цінностей освіти, знання, автономії, спільної праці, дисципліни, благочестя [Appleby, 2000: pp. 194–238].

Нова національна ідентичність — про усвідомлення поколінням себе «першим американським». Це відбувалося завдяки участі у значущих подіях, у з'ясуванні та розумінні дистанції від того, що було колись, навіть від способу життя своїх батьків, у процесі розбудови індивідуальної історії успіху і соціальної мобільності. Ідентичність є тим, що поступово, долаючи інерцію минулого та опір теперішнього, надбудовується над класовими, статусними, професійними, релігійними розбіжностями, що суперечать одне одному в плані уявлень про те, як усе в житті має бути влаштовано. І лише за певний час, відповідно до обставин, нівелює їх, збуджуючи відчуття гомогенної спільноти, що демонструється в належних випадках. Передбачувана рівність укоріненості у відвойованій і розбудованій їхнім напруженням і старанням країні — от чим була національна ідентичність «перших американців» [Appleby, 2000: pp. 239–268].

Висновки

Два різновиди історико-соціологічного аналізу покоління домінують, напевно, у масиві сучасної літератури з цього предмета. Перший представлений дослідженнями «покоління-1914» Р. Воля і «першого американського покоління» Дж. Еплбі. У його фокусі усвідомлення індивідами досвіду життя в запропонованих обставинах історії та місця дії. Подія — Війна і Революція — конструює покоління, паралельно відмежовуючи від тих, «кого там не було». Вікові межі «покоління» або не обговорюються зовсім, або є настільки широкими, що доречно говорити про різні покоління. У Дж. Еплбі між старшими і молодшими в поколінні різниця у 24 роки. Настільки широкий діапазон явно вимушений, адже для того, щоб скласти автобіографію і стати суб'єктом такого наративу,

треба прожити достатньо довго — щоб самостійно підбити підсумки або щоб молодші сучасники могли зробити це. А в першій половині XIX століття мемуаристи ще нечисленні. Інакше кажучи, якість і кількість документальних джерел також визначають те, кого дослідник зарахує до покоління.

Другий різновид репрезентований лонгітюдом «діти Великої депресії» Г. Елдера в концептуальній і методичній традиції вивчення «життєвого шляху». Тут покоління також конструюється Подією і зводиться, фактично, до вікової когорти 1920–1921 років народження. Цей різновид радше соціолого-історичний — ще й тому, що в традиції присутні й мають значення принципи та правила процесу соціалізації, найповніше розроблені саме в нашій дисципліні.

Один із найвідоміших проєктів такої властивості сьогодні той, що нині виконується Центром лонгітюдних досліджень Університету Лондона — Дослідження покоління міленіалів (Millennium Cohort Study). Майже 19 тисяч опитаних дітей, які народилися між вереснем 2000 і січнем 2002 року, а також їхніх батьків. Сім хвиль, остання з яких була у 2018 році, коли «дітям нового століття» було 17 років, а також перше інтерв'ю — з матерями дітей у віці 9 місяців. В онлайн-бібліотеці проєкту понад 5 тисяч публікацій на матеріалах даного і попередніх когортних досліджень Центру, серед них — і в провідному соціологічному часопису королівства [Cooper, 2021]. В Європі з ініціативи економічної комісії ООН для Європи підтримується проєкт «Програма поколінь і гендеру» (The Generations & Gender Programme). Перше опитування було проведено 2004 року (20 європейських країн і 4 неєвропейські), останнє планували на 2020-й рік, і листи підтвердження участі організатори отримали від 25 країн. 3-поміж пострадянських країн учасниками Програми є Білорусь, Грузія, Казахстан, Молдова, Росія. На сайті Програми розміщено умови доступу до емпіричних даних і бібліографія публікацій, а також перелічено перераховано деякі національні проєкти дослідження поколінь. На квітень 2021 року нема повідомлень про перебіг виконання чергового етапу, запланованого на 2020 рік. Нова грандіозна подія — COVID-19 — скоригувала, схоже, плани дослідників. Якщо не призупинила їх зовсім.

Усі три реферовані книги містять два важливі повідомлення про людей XIX і XX століть. Передусім майбутнє вбачається їм таким, що піддається їхнім енергійним зусиллям — пластичним. Або, по-іншому, наші проєкти реалізуються, соціальні обставини цілком вибудовуються за планованими ціннісними конфігураціями та етичними параметрами. Одначе мірою дорослішання, переходу до середнього і літнього віку в контексті грандіозних Подій і після них індивідуальна та групова (покоління) значущість майбутнього нездолано зменшується, а ідеали й очікування юності найчастіше так і залишаються у сфері можливого, заохочуючи розмову про «втрачене покоління». Чи так усе відбувається із генерацією, що народилася у XXI столітті, мають показати лонгітюдні проєкти.

Одначе зараз ситуація з майбутнім помітно інша. Ані інтелектуали, ані політики вже не передбачають і не прогнозують нічого доброго: світ і далі обіцяє бути стрімко мінливим, невизначеним, сповненим ризиків і несправедливості. Ідея *прогресу* у вигляді накопичуваного блага для всіх дискредитована минулим

століттям і відправлена в недосяжні запасники історії. Її місце заступила *невизначеність* — визнання неможливості скільки-небудь зрозумілої калькуляції/провидіння майбутніх імовірностей подій, дій, станів. Тому в сучасних публікаціях, ґрунтованих на опитуваннях і висновках із них, співіснують сценарії, що мало відрізняються один від одного.

У більш оптимістичному сценарії нове покоління сприйме домінування інформаційних технологій і почуватиметься комфортно у двоїстому світі — реальному і віртуальному. У менш оптимістичному — міленіали масово будуть байдужими до більш досконалого, призначеного для всіх майбутнього, предмета сподівань покоління «бумерів» (людей, народжених після Другої світової, що йдуть наразі з історичної сцени), залишаючись чутливими лишень до локально-власного теперішнього. Тому нав'язливо речовому теперішньому, в якому крім ненадійності, недостовірності, загроз, небезпек, не кращих передчуттів, нездоланної нерівності, дефіциту довіри все одно залишилося місце для привабливих шансів і можливостей із закличками/спокусами скористатися ними. А от місцем утвердження особистісної ідентичності та належності — обирати світ соціальних мереж і комунікаційних гаджетів.

Байдужість до минулого країн і народів, інноваційно або успадковано культивованій презентизм і слабкий інтерес до спільного майбутнього (воно «закривається») зумовлюють, вочевидь, найбільш загальну соціальну установку покоління ровесників поточного століття. Доповнена віртуальністю повсякденність власною структурністю визначатиме нові поділи та стратифікації.

Джерела

- Радаев, В. (2019). *Миллениалы: Как меняется российское общество*. Москва: Высшая школа экономики.
- Твенге, М.Д. (2019). *Поколение I. Почему поколение Интернета утратило бунтарский дух, стало более толерантным, менее счастливым и абсолютно неготовым ко взрослой жизни — и что это значит для всех остальных*. Москва, РИПОЛ классик.
- Appleby, J. O. (2000). *Inheriting Revolution: the First Generation of Americans*. Cambridge, Massachusetts, London, England, the Belknap Press of Harvard University Press.
- Brooks, M., Lasser, J. (2018). *Tech Generation. Raising Balanced Kids in a Hyper-Connected World*. S.I.: Oxford University Press.
- Cooper, K. (2021). Are Poor Parents Poor Parents? The Relationship between Poverty and Parenting among Mathers in the UK. *Sociology*, 55 (2), 349–383.
- Gardner, H., Davis, R. (2013). *The App Generation: how today's youth navigate identity, intimacy, and imagination in a digital world*. New Haven, London: Yale University Press.
- Gerson, K. (2010). *The Unfinished Revolution: How a New Generation is Reshaping Family, Work, and Gender in America*. S.I.: Oxford University Press.
- Elder, G.H., Jr. (1999). *Children of the great depression: social change in life experience / 25th anniversary ed.* Colorado: Westview Press.
- Elder, G.H., Jr., Giele, J.Z. (Eds.) (2009). *The Craft of Life Course Research*. New York: The Guilford Press.
- Lukianoff, G., Haidt, J. (2018). *The Coddling of the American Mind. How Good Intentions and Bad Ideas are Setting Up a Generation For Failure*. New York: Penguin Press.

Mannheim, K. (1952). The Problem of Generation. In: *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276–322). Oxford University Press.

Palfrey, J., Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. New York: Basic Books.

Shanahan, M.J., Mortimer, J., Johnson, M.K. (Eds.) (2016). *Handbook of the Life Course: Volume II*. S.I: Springer Science + Business Media.

Seemiller, C., Grace, M. (2019). *Generation Z. A Century in the Making*. London, New York: Routledge.

Strauss, W., Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069*. New York, London: Harper Perennial.

Strauss, W., Howe, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy — What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny*. New York: Broadway Books.

Strauss, W., Howe, N. (2000). *Millennials Rising: The Next Great Generation*. New York: Vintage Books.

Wohl, R. (1979). *The Generation of 1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Отримано 14.06.2021

References

Appleby, J. O. (2000). *Inheriting Revolution: the First Generation of Americans*. Cambridge, Massachusetts, London, England, the Belknap Press of Harvard University Press.

Brooks, M., Lasser, J. (2018). *Tech Generation. Raising Balanced Kids in a Hyper-Connected World*. S.I.: Oxford University Press.

Cooper, K. (2021). Are Poor Parents Poor Parents? The Relationship between Poverty and Parenting among Mothers in the UK. *Sociology*, 55 (2), 349–383.

Gardner, H., Davis, R. (2013). *The App Generation: how today's youth navigate identity, intimacy, and imagination in a digital world*. New Haven, London: Yale University Press.

Gerson, K. (2010). *The Unfinished Revolution: How a New Generation is Reshaping Family, Work, and Gender in America*. S.I.: Oxford University Press.

Elder, G.H., Jr. (1999). *Children of the great depression: social change in life experience / 25th anniversary ed*. Colorado: Westview Press.

Elder, G.H., Jr., Giele, J.Z. (Eds.) (2009). *The Craft of Life Course Research*. New York: The Guilford Press.

Lukianoff, G., Haidt, J. (2018). *The Coddling of the American Mind. How Good Intentions and Bad Ideas are Setting Up a Generation For Failure*. New York, Penguin Press.

Mannheim, K. (1952). The Problem of Generation. In: *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276–322). Oxford University Press.

Palfrey, J., Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. New York: Basic Books.

Radaev, V. (2019). *Millennials: How Russian society is changing*. [In Russian]. Moscow: Higher School of Economics. [= Радаев 2019].

Shanahan, M.J., Mortimer, J., Johnson, M.K. (Eds.) (2016). *Handbook of the Life Course: Volume II*. S.I: Springer Science + Business Media.

Seemiller, C., Grace, M. (2019). *Generation Z. A Century in the Making*. London, New York: Routledge.

Strauss, W., Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069*. New York, London: Harper Perennial.

Strauss, W., Howe, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy — What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny*. New York: Broadway Books.

Strauss, W., Howe, N. (2000). *Millennials Rising: The Next Great Generation*. New York: Vintage Books.

Twenge, J.M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy and Completely Unprepared for Adulthood — and What That Means for the Rest of Us*. [In Russian]. Moscow, RIPOL classic. [= Твенге 2019].

Wohl, R. (1979). *The Generation of 1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Received 14.06.2021

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО, СЕРГІЙ МАКЕЄВ

Покоління в історико-соціологічній перспективі

На прикладі праць Р. Воля «Покоління 1914», Д. Еплбі «Наслідуючи революцію: перше покоління американців», Г. Елдера «Діти Великої Депресії: соціальна зміна життєвого досвіду» розглядаються особливості історико-соціологічного нарративу про покоління, що відноситься до рубрики «соціальна історія». Перші дві книги побудовані на аналізі письмових джерел і репрезентують «інтелектуальну історію покоління». У монографії про дітей депресії формулюються принципи лонгітюдного дослідження в концепції «життєвого шляху». У всіх трьох публікаціях покоління засновується і затверджується у відповідному статусі грандіозними Подіями: війна, революція, депресія. У фокусі уваги те нове, що має намір внести нова генерація в світоустрій і світовідчуття, то, від чого вона рішуче відмежовується і не сприймає. Як доповнення задуються сучасні дослідження народжених на межі тисячоліть, в тому числі лонгітюдні.

Ключові слова: покоління, подія, життєвий шлях, міленіали, історія, біографія

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО, СЕРГЕЙ МАКЕЕВ

Поколение в историко-социологической перспективе

На примере работ Р. Воля «Поколение 1914», Д. Эпплби «Наследуя революцию: первое поколение американцев», Г. Элдера «Дети Великой Депрессии: социальное изменение жизненного опыта» рассматриваются особенности историко-социологического нарратива о поколении, относящегося к рубрике «социальная история». Первые две книги построены на анализе письменных источников и репрезентируют «интеллектуальную историю поколения». В монографии о детях депрессии формулируются принципы лонгитюдного исследования в концепции «жизненного пути». Во всех трех публикациях поколение учреждается и утверждается в соответствующем статусе грандиозными Событиями: война, революция, депрессия. В фокусе внимания то новое, что намеревается внести новая генерация в мироустройство и мироощущение, то, от чего она решительно отмежевывается и не приемлет. В качестве дополнения упоминаются современные исследования родившихся на рубеже тысячелетий, в том числе лонгитюдные.

Ключевые слова: поколение, событие, жизненный путь, миллениалы, история, биография

NATALIA KOVALISKO, SERHII MAKEIEV

Generation in history-sociological perspective

On the example of the works of R. Wohl «Generation 1914», J. Appleby «Inheriting the Revolution: The First Generation of Americans», G. Elder «Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience» the authors examines the features of the historical and sociological narrative about the generation, which belongs to the rubric «social history». The first two books are based on the analysis of written sources and represent the «intellectual history of a generation». The monograph on children of depression formulates the principles of longitudinal research in the concept of «life course». In all

three publications, a generation is established and confirmed in the corresponding status by grandiose Events: war, revolution, depression. The focus of attention is on something novel that the new generation intends to introduce into the world order and attitude, something from which it decisively dissociates itself and does not accept.

All three refereed books contain two important accounts of people in the 19th and 20th centuries (or the authors who tell about these people?). First of all, they see the future as amenable to their energetic efforts, plastic. Or, to put it another way, our projects are realizable, social constraints are surmountable, and circumstances can well be constructed according to attractive value configurations and ethical parameters. But as they grow up, the transition to middle and old age in the context of grandiose Events and after them, the individual's and group's (generation's) significance of the future is irresistibly diminishing, and the ideals and expectations of youth often remain in the sphere of the possible, encouraging the conversation about the «lost generation».

Keywords: generation, event, life course, millennials, history, biography